

AKTUALITY PRO PRÁVNÍ PRAXI

ZAMYŠLENÍ NAD POSTAVENÍM A ČINNOSTÍ PROBAČNÍHO PRACOVNÍKA U OKRESNÍCH A KRAJSKÝCH SOUDŮ V ČESKÉ REPUBLICE

JANA ZEŽULOVÁ

Úvod

Stále častěji se setkáváme ve spojení s alternativami trestního řízení (v podobě podmíněného zastavení trestního stíhání a narovnání) nebo s výkonem trestu obecně prospěšných prací s pojmy jako je probační pracovník či probační služba. Kdo je však tímto probačním pracovníkem, jaké je jeho postavení a náplň činnosti v rámci trestního řízení a o jakém modelu probační služby je možné do budoucna uvažovat? V článku se pokusím o formulaci odpovědí na výše položené otázky.

Počátky sociální práce v trestní justici

Dnes již nelze pochybovat o sepětí některých trestněprávních institutů (např. probace, odklony, obecně prospěšné práce) se sociální prací vykonávanou kvalifikovanými sociálními pracovníky. U zrodu myšlenky obohatit naše trestní řízení o prvek sociální práce s pachatelem trestného činu stálo Sdružení pro rozvoj sociální práce v trestní justici.¹ Výsledkem usilovné práce Sdružení za situace, kdy

¹ Sdružení pro rozvoj sociální práce v trestní justici bylo založeno v květnu 1994 studenty a přednášejícími katedry sociální práce FF UK v Praze. Činnost Sdružení je zaměřena především

trestní řád umožňoval pouze podmíněné zastavení trestního stíhání, bylo vytvoření tří projektů v rámci experimentu nazvaného „Uplatnění sociální práce v trestním řízení.“ První z projektů „Soudní pomoc“ lze charakterizovat jako informační servis pro soudce a státní zástupce o osobě, proti které se vede trestní stíhání; druhý projekt „Mimosoudní vyjednávání–narovnání“ nabízí možnosti řešení konfliktu mezi poškozeným a obviněným a konečně třetí projekt „Probační služba“ si klade za cíl zefektivnění výkonu podmíněných trestů odnětí svobody. Podle slov autorů² projekty měly ověřit fungování navržených institutů a modelů neformálního vyřízení trestních věcí. Předpokladem autorů také bylo vytvoření specializovaných pracovišť sociální práce v trestní justici a legislativní zakotvení postavení a činnosti sociálních pracovníků. Přibližně v září 1994 byly prvé dva projekty předloženy ministerstvu spravedlnosti k odbornému posouzení. Významným krokem vpřed se stalo usnesení vlády ČR³ z roku 1994, kterým bylo uloženo ministrovi spravedlnosti ověřit možnost zavedení systému probační služby v ČR. O něco později, resp. od 1. ledna 1996, v souladu s tímto usnesením dochází k postupnému budování sítě probačních pracovníků na okresních a krajských soudech.

I když tímto postupem v podstatě dochází k soustředění všech navrhovaných činností sociálních pracovníků, tak jak byly uvedeny v projektech, do rukou probačních pracovníků (dále zatím nespecializovaných) lze hodnotit tento krok velmi pozitivně, neboť dochází k faktickému vytváření základů probační služby a její pracovní náplně v podmínkách České republiky.

K pojmu probační pracovník

Právní řád pojem probační pracovník dosud nezná, de iure tedy tento pojem neexistuje; de facto však takto označená kategorie sociálních pracovníků již druhým rokem úspěšně vykonává řadu úkolů v rámci trestní justice. Jejich postavení není také upraveno, což ostatně souvisí s nedefinováním tohoto pojmu právním řádem. Zastávám názor, že je třeba hledat mezi právními normami upravujícími oblast výkonu trestního soudnictví, neboť podle původní koncepce je termín probační pracovník pracovním označením pro určitou kategorii pracovníků soudu. Patrně ne však v tom smyslu, že by z původních pracovníků soudu vymezených

na rozvoj sociální práce v oblasti trestní justice zaváděním, uplatňováním a ověřováním nových přístupů, metod a technik sociální práce s občany, kteří jsou trestně stíháni nebo odsouzeni za trestné činy.

² Hrušková, O.: Sociální práce a trestní justice, Mimosoudní vyjednávání–narovnání jako alternativní opatření. FF UK Praha 1995 – diplomová práce.

³ Usnesení vlády ČR č. 341 ze dne 15. 6. 1994.

právní normou byla vytvářena nová kategorie – probační pracovník. Podotýkám však, že u některých soudů tomu tak je a tím dochází ke kumulaci funkce probačního pracovníka zejména s funkcí soudního tajemníka či zapisovatele. Příčiny tohoto nežádoucího stavu mohou být různé, přičemž by bylo nekorektní neuvést skutečnost, že doposud je počítován nedostatek kvalifikovaných sociálních pracovníků splňujících předpoklady pro výkon této funkce.

Okruh soudních pracovníků je vymezen v § 4 vyhlášky Ministerstva spravedlnosti České republiky č. 37/1992 Sb. o jednacím řádu pro okresní a krajské soudy (ve znění novel).⁴ Z pohledu vykonávané činnosti považují probačního pracovníka za dalšího soudního pracovníka ve smyslu § 4 výše citované vyhlášky,⁵ i když v tomto výčtu není výslovně uveden. Domnívám se však, že nemůže být pochyb o tom, že úmyslem bylo a fakticky vykonávanou činností ze strany probačních pracovníků došlo k jejich začlenění do organizační struktury soudů.

Výše dané postavení probačního pracovníka má význam pro určení rozsahu jeho činnosti v rámci trestního řízení, neboť i tato není přesně vymezena, což velmi ztěžuje realizaci zejména alternativního trestu obecně prospěšných prací či odklonů. Okruh činnosti probačního pracovníka je možné pouze odvodit z ustanovení § 391 a 391a tr. ř. – „jiný pracovník soudu“; vyhlášky č. 37/1992 Sb., o jednacím řádu pro okresní a krajské soudy a zákona č. 189/1994 Sb., o vyšších soudních úřednících (ve znění zákona č. 152/1995 Sb.). Podle § 391 tr. ř. ministr spravedlnosti může stanovit, které jednoduché úkony svěřené podle tohoto zákona předsedovi senátu může vykonávat jiný pracovník soudu. Právo vykonávat některé jednoduché úkony v trestním řízení zakládá vyhláška o jednacím řádu pro okresní a krajské soudy. Vyhláška stanoví v § 6 výčet jednoduchých úkonů, jejichž výkon v trestním řízení je svěřen mimo jiné soudnímu tajemníkovi. Konkrétně jde zejména o úkony spočívající v realizaci opatření nezbytných k výkonu jiných uložených trestů a dále zajišťování podkladů pro rozhodnutí o podmíněném zastavení trestního stíhání, podkladů v řízení o výkonu obecně prospěšných prací a podkladů potřebných k rozhodnutí o schválení narovnání. Konečně odvozují působnost probačního pracovníka ze zákona č. 189/1994 Sb. o vyšších soudních úřednících, podle kterého vyšší soudní úředník může být pověřen předsedou senátu v trestním řízení opatřováním nebo vyžadováním podkladů důležitých pro řízení před soudem a podle § 11 odst. 2 (ve znění zákona č. 152/1995 Sb.) vyšší soudní úředník poskytuje obviněnému a poškozenému poučení o náležitostech dohody o narovnání a úkonech potřebných k jejímu uzavření. Je tedy zřejmé,

⁴ vyhl. č. 37/1992 Sb., č. 584/1992 Sb. a č. 246/1995 Sb.

⁵ Okruh soudních pracovníků je tvořen soudci, přisedícími, justičními čekateli, vyššími soudními úředníky a pracovníky odborného aparátu soudů.

že lze odvodit působnost probačního pracovníka (při respektování výše uvedených skutečností) od zákonem dané působnosti pracovníků odborného aparátu soudů (zejména soudních tajemníků) a samostatné kategorie pracovníků soudů označené jako vyšší soudní úředníci.

Oblasti působení probačního pracovníka

Jak již bylo výše uvedeno, činnost probačního pracovníka se soustřeďuje zejména na realizaci odklonů v trestním řízení a na výkon trestu obecně prospěšných prací. Při detailním zkoumání lze rozlišit několik oblastí působení probačního pracovníka. Pro lepší orientaci rozdělím trestní řízení na fázi předrozsudkovou a fázi porozsudkovou.

Obsahovou náplň předrozsudkové fáze tvoří tzv. **soudní pomoc**. Tato forma činnosti spočívá ve shromažďování potřebných podkladů pro rozhodnutí soudu, jako jsou např. informace o osobě obviněného, o jeho rodinném, sociálním a pracovním zázemí. Na základě získaných informací je vypracována písemná zpráva, ve které probační pracovník formuluje svoje stanovisko o osobě obviněného. Tato činnost má vést k posílení individualizace právního následku trestného činu.

Jako další forma činnosti se vyvinula tzv. **včasná pomoc**, realizovaná v rámci § 73 tr. ř., který vymezuje podmínky pro nahrazení vazby. Uvedená forma sociální práce s obviněným nachází své uplatnění z pohledu odst. 1, písm. b/ citovaného ustanovení, předpokládající písemný slib ze strany obviněného, že povede řádný život, zejména že se nedopustí trestné činnosti a že splní uložené povinnosti a omezení. Včasná pomoc tak představuje alternativu k vazbě a navíc je s ní spojena možnost dohledu nad chováním obviněného a pomoci při jeho resocializaci. Včasná pomoc je svou povahou blízká probačnímu dohledu s tím rozdílem, že jde o činnost předcházející pravomocnému rozhodnutí soudu.

Významnou část práce probačního pracovníka představuje činnost **mediační**, spočívající ve zprostředkování dohody mezi obviněným a poškozeným a přípravě podkladů pro aplikaci odklonů v trestním řízení v podobě podmíněného zastavení trestního stíhání a narovnání.

Obsahovou náplň porozsudkové fáze pak tvoří zejména **probace** a výkon trestu obecně prospěšných prací.

Probace je realizována v podobě tzv. **probačního dohledu** v rámci § 59 odst. 2 tr. zák. Probační dohled je chápán jako sociální práce s podmíněně odsouzeným, kterému byla rozsudkem soudu v rámci přiměřených omezení uložena povinnost během zkušební doby spolupracovat s probačním pracovníkem. Tato činnost představuje kombinaci sociální kontroly a sociální pomoci. Z pohledu de

lege lata ustanovení § 59 odst. 2 tr. zák. stanoví, že je možné podmíněně odsouzenému uložit přiměřená omezení směřující k tomu, aby vedl řádný život, zpravidla je možné též uložit, aby podle svých sil nahradil škodu, kterou trestným činem způsobil. Zákon pak již dále tato „přiměřená omezení“ nerozvádí. Vystává tedy otázka, zda je možné uložit podmíněně odsouzenému jako přiměřené omezení spolupracovat s probačním pracovníkem. V této souvislosti poukazují na rozhodnutí Městského soudu v Praze,⁶ který uložil podmíněně odsouzenému povinnost dostavit se na výzvu k určenému probačnímu pracovníkovi a podrobit se jeho probačnímu dohledu.

Soud v odůvodnění rozsudku uvedl, že není v rozporu se zákonem, pokud je obžalovanému ukládáno omezení spočívající v povinnosti dostavit se na výzvu k probačnímu pracovníkovi a podrobit se probačnímu dohledu, a to i přes skutečnost, že okruh činností probačních pracovníků soudu není dosud zákonně upraven. Soud při své úvaze vycházel z účelu trestu, kterým podle § 23 odst. 1 tr. zák. mimo jiné je vychovat odsouzeného k tomu, aby vedl řádný život, přičemž aspekt převýchovy pachatele je zvláště zdůrazněn u mladistvého v ustanovení § 76 tr. zák. Dále se soud zabýval výkladem ustanovení § 59 odst. 2 tr. zák., které umožňuje uložit podmíněně odsouzenému přiměřená omezení. Účelem těchto omezení je, aby podmíněně odsouzený vedl řádný život. Soud konstatoval, že pojem „přiměřené omezení“ je pojmem natolik obecným, aby bylo možno takové omezení individualizovat.

Dále bylo vzato v úvahu ustanovení § 329 odst. 3 tr. ř., podle něhož soud sleduje chování podmíněně odsouzeného ve zkušební době, přičemž se má opírat i o pomoc zájmových sdružení občanů. Je tedy možné, aby soud zvolil formu a způsob sledování odsouzeného ve zkušební době podle § 330 odst. 1 tr. ř., když obecně je třeba uvést, že trestní řád připouští analogii.

Soud se ve svém rozhodnutí pokusil i o definování probačního dohledu. Bylo konstatováno, že probační dohled představuje určitou vyšší kvalifikovanější formu sledování chování podmíněně odsouzeného obsahující nejen kontrolu, ale též prvky sociální, psychologické a pedagogické pomoci a poradenství odsouzenému, jeho odborné vedení a kontrolování, přičemž cílem je snížit rizika dalšího páchaní trestné činnosti, přispět k začlenění odsouzeného do společnosti, podporovat jeho schopnosti a motivovat jej k tomu, aby žil v souladu s normami společnosti a bylo tak dosaženo účelu trestu, tedy převýchova pachatele. V souvislosti s povinností podmíněně odsouzeného dostavit se na výzvu probačního pracovníka se soud zabýval i otázkou, zda by měl stanovit časový interval těchto výzev. Soud však

⁶ Městský soud v Praze: K ukládání přiměřeného omezení u podmíněného odsouzení, Právní rozhledy č. 10/1996, s. 482–484.

nakonec žádný časový interval nestanovil, což odůvodnil tím, že pokud má mít probační dohled výrazný význam resocializační, musí být prováděn s individuálním přístupem probačního pracovníka k odsouzenému. Správně tedy soud dovodil, že konkrétní způsob práce s podmíněně odsouzeným, jakožto i časové vymezení jeho součinnosti je nutné ponechat na odborné práci probačního pracovníka.⁷

Druhou nejvýznamnější činností porozsudkové fáze je zajištění výkonu trestu obecně prospěšných prací. Podle materiálu Sdružení pro rozvoj sociální práce v trestní justici⁸ spočívá činnost probačního pracovníka především ve spolupráci s orgány veřejné správy a zajišťování součinnosti všech institucí, které participují na výkonu tohoto trestu. Těžiště práce probačního pracovníka je spatřováno v jednání s odsouzeným a podáním základních informací o podmínkách výkonu trestu a ve výběru konkrétního druhu práce. Souhrnně řečeno, jde zejména o vytypování vhodných případů pro uložení obecně prospěšné práce, vyhledání konkrétního druhu práce, projednání podmínek výkonu trestu s odsouzeným a poučení odsouzeného o jeho povinnostech vyplývajících ze zákona.

I když ve většině právních úprav je výkonem tohoto alternativního trestu pověřen speciální subjekt – probační služba, naše právní úprava zatím tuto tendenci neakceptuje. Z ustanovení trestního řádu (§ 335 až 340b t.ř.) a Metodického návodu pro okresní a obecní úřady k zajištění výkonu trestu obecně prospěšných prací⁹ vyplývá, že subjekty zajišťující výkon jsou okresní soudy, okresní úřady a obce. Na straně druhé však ze současné praxe vyplývá, že probační pracovník je ve většině případů tím subjektem, který zajišťuje výkon trestu obecně prospěšných prací a ukazuje se také, že je schopen vystupovat jako prostředník mezi soudy a orgány veřejné správy na straně jedné a pachatelem na straně druhé. V neposlední řadě vnáší probační pracovník povahou své činnosti do porozsudkové fáze prvek individuální práce s pachatelem trestného činu. Alternativní trest v podobě obecně prospěšné práce je právě tím opatřením, se kterým je tento prvek neodlučně spojen a který odlišuje obecně prospěšnou práci od jiných trestních sankcí.

⁷ Je však třeba připomenout problém ústavnosti této praxe, neboť čl. 4 odst. 1 LPS stanoví, že povinnosti mohou být ukládány toliko na základě zákona a v jeho mezích a jen při zachování základních práv a svobod.

⁸ Materiál Sdružení pro rozvoj sociální práce v trestní justici. Činnost probačního pracovníka při obvodním a městském soudu v Praze. 15. 4. 1996 – Praha.

⁹ Metodický návod pro okresní a obecní úřady k zajištění výkonu trestu obecně prospěšných prací, vydáno ministerstvem spravedlnosti po dohodě s ministerstvem vnitra 22. 1. 1996.

Závěr

Z výše uvedeného stručného přehledu působnosti probačního pracovníka vyplývá několik zajímavých závěrů.

V prvé řadě jde o vyjasnění pojmu probační pracovník. Jde tedy o specializovaného, zpravidla vysokoškolsky vzdělaného sociálního pracovníka, jenž působí v rámci trestní justice. Jeho činnost spočívá zejména v kvalifikovaném zajištění výkonu tzv. alternativních trestů a odklonů v trestním řízení.

Na základě výše uvedeného rozsahu činnosti má probační pracovník nejbližší k vyššímu soudnímu úředníkovi (neboť činnosti soudních úředníků končí rokem 1998). Činnost probačních pracovníků a vyšších soudních úředníků se setkává zejména při přípravě podkladů pro rozhodnutí soudu podle § 292 tr. ř., při přípravě podkladů pro rozhodnutí soudu o podmíněném zastavení trestního stíhání, schválení narovnání či podkladů v řízení o výkonu obecně prospěšných prací. Je však třeba upozornit, že soudní praxe v souladu s povahou a zaměřením probační služby pověřuje probační pracovníky úkony, které přesahují rámec daný zákonem pro činnost soudního pracovníka, tedy úkony, se kterými zákon zatím nepočítá. Tato skutečnost je nejvíce patrna ve vykonávacím řízení, kde je rozsah činnosti probačních pracovníků de facto širší než zákonem vymezený rozsah činnosti vyšších soudních úředníků. Jednoduše řečeno, zejména při probačním dohledu, výkonu trestu obecně prospěšných prací a do jisté míry i včasné pomoci dochází ke zřetelnému odlišení povahy činnosti probačního pracovníka od činnosti vyššího soudního úředníka. Jde totiž o to, že činnost vyššího soudního úředníka je především orientována na oblast administrativně-technickou, kdežto povahu činnosti probačního pracovníka nelze jednoznačně charakterizovat jako činnost administrativní povahy, neboť se především zapojuje do takových úkonů v rámci trestního řízení, kde je nezbytně nutné uplatnit prvek individuální sociální práce s pachatelem trestného činu. A právě tento znak odlišuje jeho činnost od činnosti jiných pracovníků soudů. Domnívám se, že nelze probační pracovníky pojmut jako vyšší soudní úředníky, ale naopak jim přisuzují autonomní postavení v rámci trestní justice.

I přes skutečnost, že na úseku sociální práce s pachatelem trestného činu byl díky jejich činnosti vykonán obrovský kus práce, je poněkud zarážející, že zákonodárce dosud nereagoval na tyto pozitivní změny a ponechává činnost probačního pracovníka v jakémsi provizoriu. Tento legislativní nedostatek se negativně projevuje zejména ve vztahu k trestu obecně prospěšných prací, neboť soudní praxe začíná pověřovat probační pracovníky úkony, jež přesahují administrativní rámec tohoto trestu. Výše bylo uvedeno, že těžiště práce probačního pracovníka spočívá v jednání a informování odsouzeného o podmínkách výkonu trestu. S tímto úkolem je spojeno oprávnění probačního pracovníka předvolávat tyto osoby svým

jménem. Otázka předvolávání se nezdá být sporná, neboť je možné argumentovat, že probační pracovníci takto činí jako pracovníci soudů. Probační pracovník dále u každého nového trestu obecně prospěšných prací vytváří a vede svůj vlastní spis. Vedení spisu sice nemá oporu v zákoně, ale na straně druhé z žádné právní normy neplyne opak a pak je zcela logické, že pokud je probační pracovník subjektem zajišťujícím výkon tohoto alternativního trestu, musí si vést nějakým způsobem evidenci o průběhu výkonu trestu obecně prospěšných prací u každého konkrétního odsouzeného.

Probační pracovník se dále podílí i na výběru konkrétního druhu práce, která bude odsouzeným vykonávána, v některých případech vede jednání ohledně konkrétního místa výkonu práce. V této souvislosti je však poukazováno, že rozhodnutí o druhu a místě výkonu obecně prospěšné práce je třeba ve smyslu čl. 40 odst. 1 Listiny základních práv a svobod považovat za součást rozhodování o trestu¹⁰ a proto zákon takové rozhodnutí svěřuje soudu (viz § 336 odst. 2 tr.ř.).

I když lze argumentovat, že je činnost probačních pracovníků stále ve stadiu experimentálního ověřování, zastávám názor, že již nadešel čas vážně se zabývat dalším vývojem probační služby v naší republice. Tedy je nezbytné právní normou upravit jejich postavení a činnost v systému trestní justice. Právní úprava by měla pohlížet na probační pracovníky jako na zcela samostatnou kategorii pracovníků soudu, specializujících se na výkon individuální sociální práce s pachatelem trestného činu. Proto se domnívám, že postavení a kompetence probačních pracovníků by měly být upraveny samostatným právním předpisem. Tento závěr odůvodňuji povahou činnosti vykonávanou v průběhu celého trestního řízení, zejména pak v podobě soudní pomoci, mediaci a výkonu trestu obecně prospěšných prací.

Konečně znovu připomínám, že probační pracovníci fakticky vytvářejí základ probační služby v ČR, jež by měla představovat systém sociálních služeb v trestní justici, zaměřený na zajištění praktické aplikace tzv. alternativních trestů a odklonů v trestním řízení. Budoucímu modelu probační služby by pak mělo být přiznáno autonomní postavení v rámci resortu ministerstva spravedlnosti.

¹⁰ Šámal, P. – Král, V. – Baxa, J. – Púry, F.: Trestní řád, komentář, C.H.Beck, 1995, s. 1267.

RESUME

The article sums up practical experiences from present activity of probation workers at District and Regional Court. The author deals with the problem of definition authority of probation workers and the question of Probation service in the Czech Republic.

First the author analyses the beginnings of social work within the framework of criminal justice. There are 3 projects described.

Then she explains the term of probation worker and she describes of the present activity of probation workers during the criminal proceeding. The most important activities of them consist in mediation of agreement between victim and offender, administration of community service and probation.

Last the author points out problems caused by the lack of legislation as regards activity of probation workers. The article tries to formulate in conclusion the reasons, why the probation workers create new category of social workers, who specialize in performance of individual social work with offender and tries to formulate the conception of Probation service in the Czech Republic.